

Ελληνες χαρτογράφοι την Αμερική

► Παγκόσμιος χάρτης του Γεωργίου Σιδέρη (1550). Πρωτοποριακή χαρτογράφηση στηριγμένη σε πορτογαλικά πρότυπα. Στην ενδοχώρα της Αφρικής κυριαρχεί η αναζήτηση των πηγών του Νείλου, ενώ στην Αμερική συγχέονται οι ανακαλύψεις με τους θρύλους – οι τέσσερις ποταμοί του Παραδείσου στον Βορρά και μνεία ανθρωποφάγων και γιγάντων στον Νότο).

▲ Τα Βρετανικά Νησιά στον άτλαντα του Ιωάννη Ξενοδόχου (1520). Η Σκωτία εμφανίζεται ως ξεχωριστό νησί και η Ιρλανδία στηρίζεται στη χαρτογράφηση του Πτολεμαίου.

Τον ΓΙΩΡΓΟΥ ΤΟΛΙΑ

Ερευνήτριά ΚΝΕ/ΕΙΕ

Η ΤΕΧΝΗ των πορτογάλων ήρθε στα ελληνικά νερά από τη Γένοβα, τη Βενετία και τη Μεσόσηνη, και είχε δεχθεί τις επιδράσεις από την τέχνη των χαρτογράφων της Μαγιόρκας. Η ελληνική ανταπόκριση στη ναυτική αυτή τέχνη της Μεσογείου απαρτίζεται από το έργο οκτώ κατασκευαστών ναυτικών χαρτών και εντοπίζεται στην περίοδο 1459-1610.

Από αυτούς, οι πέντε είναι επώνυμοι, οι Αντώνιος Πελεκάνος, Ιωάννης Ξενοδόχος, Γεώργιος Σιδέρης, Αντώνιος από τη Μήλο και Νικόλαος Βουρ-

δόπουλος, ενώ οι υπόλοιποι τρεις παραμένουν ανώνυμοι και τους ξεχωρίζουμε βάσει του τόπου όπου κατέληξαν τα έργα τους (ο Ανώνυμος της Λούκκα, ο Ανώνυμος της Νέας Υόρκης και ο Ανώνυμος των Αθηνών). Η παραγωγή αυτή συγκροτεί ένα σύνολο 47 έργων, τα οποία καλύπτουν τα βασικά είδη ναυτικής χαρτογραφίας της εποχής, δηλαδή τους πορτολάνους - χάρτες, τους πορτολάνους - άτλαντες και τα νησολόγια.

Οι περισσότεροι από τους Έλληνες κατασκευαστές προέρχονται από τη βενετική Ανατολή και είναι συχνά ενταγμένοι στην ενετική ναυτική τάξη. Τα έργα τους φέρουν συνήθως ιταλικά τοπωνύμια και εγγραφές. Μόνον ανώνυμοι χαρτογράφοι από τα μισά του 16ου αι. και μετά και ο Νικόλαος

Βουρδόπουλος στην αυγή του 17ου αι., συνέταξαν πορτολάνους χάρτες σε ελληνική γλώσσα.

Μια πρώτη παρατήρηση πρέπει να συγκροτήσουμε ευθύς εξαρχής: οι Έλληνες ναυτικοί δεν φαίνεται να βγαίνουν από τη Μεσόγειο και τις κλειστές θάλασσες της Προποντίδας, του Εύξεινου και της Αζοφικής που την περιβάλλουν. Τα ελννόγλωσσα έργα περιορίζονται πράγματι σχεδόν αποκλειστικά στις περιοχές αυτές, όπως εξάλλου και οι αντίστοιχοι ελληνικοί αφηγηματικοί πορτολάνοι, της ίδιας περιόδου.

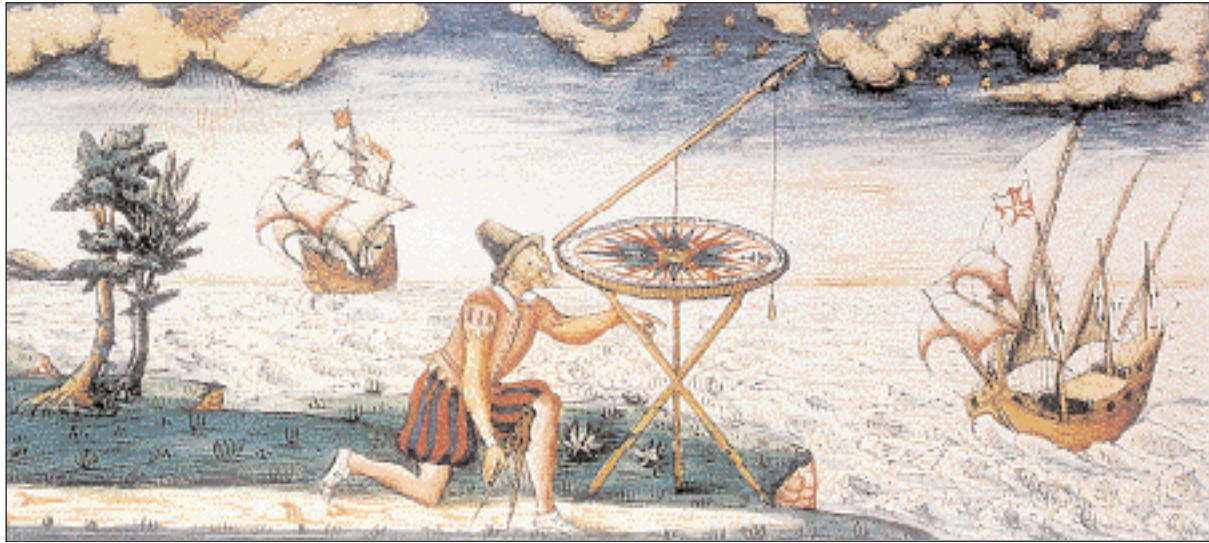
Ιταλόγλωσσα παραγωγή

Η απεικόνιση των εκτός της Μεσογείου περιοχών εντοπίζεται αποκλειστι-

κά στην παραγωγή έργων Ελλήνων κατασκευαστών συνταγμένων στα ιταλικά. Η μελέτη της παραγωγής αυτής μας οδηγεί συστηματικά προς τη Βενετία, με την ανθηρή ελληνική της κοινότητα, τη μητρόπολη της Κύπρου, της Κρήτης, αρκετών νησιών του Αιγαίου και των νησιών του Ιονίου κατά τον 16ο αι. Στο κέντρο αυτό πραγματοποιείται το μεγαλύτερο ποσοστό της ελληνικής παραγωγής. Εκεί φαίνεται να μαθαίνει την τέχνη ο Ξενοδόχος, ο Σιδέρης, ο Αντώνιος· εκεί να αναζητήσαν τα πρότυπά τους και να κατασκεύασαν το μεγαλύτερο μέρος

Η πέραν της Μεσογείου θάλασσα στους ελληνικούς πορτολάνους χάρτες

► **Ναυτικός που υπολογίζει ασφαλέστερα το στίγμα του πλοίου του από τη ξηρά. Από γαλλικό εγχειρίδιο ναυπηγικής. Περιγραφή. Χάβρη, 16ος αι. (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας).**

των έργων τους. Τέλος, από τις αφιερώσεις του Σιδέρη και του Αντωνίου μπορούμε να κρίνουμε ότι τα έργα των δύο αυτών εξαιρετικά παραγωγικών Ελλήνων κατασκευαστών προορίζονταν για μια βενετσιάνικη πελατεία πατρικίων και αξιωματούχων.

Ένα από τα χαρακτηριστικά της ιταλόγλωσσας ελληνικής παραγωγής είναι μια έντονη ακαδημαϊκή τάση, έκδηλη σε πολλά σημεία των έργων Ελλήνων κατασκευαστών. Για παράδειγμα, προτιμούν συχνά αρχαϊκά τοπωνύμια (όπως Νήσοι των Μακάρων για τα Κανάρια Νησιά) ή περιλαμβάνουν σε ναυτικούς άτλαντες, ιστορικούς χάρτες της Ελλάδας.

Για τις περιοχές εκτός Μεσογείου χαρακτηριστικός παραμένει ο χειρισμός των βρετανικών νησιών και της Σκανδιναβίας. Ο Ξενοδόχος και ο Σιδέρης, ακολουθώντας το ακαδημαϊκό ρεύμα της εποχής τους, τις παρουσιάζουν χωρισμένες σε δύο διαφορετικά νησιά. Η Σκανδιναβία και η Βαλτική δεν ήταν ακόμη γνωστές. Η τελευταία συχνά απουσιάζει συνήθως από τους πορτολάνους των Ελλήνων κατασκευαστών, ενώ η Σκανδιναβία εμφανίζεται ενωμένη με τη Ρωσία, όταν δεν αποδίδεται με τρόπους εντελώς φανταστικούς.

Ο κύριος όγκος της αφρικανικής ηπείρου, αυτός που δεν βρέχεται από τη Μεσόγειο, άρχισε να παίρνει μορφή στους ατλαντικούς χάρτες στις αρχές του 15ου αι. Ο διάπλους του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας από τον Bartolomeu Dias και τα ταξίδια του Vasco da Gama αναθεώρησαν σταδιακά την πτολεμαϊκή χαρτογραφική απόδοση της Αφρικής. Ωστόσο, οι ανατολικές ακτές παραμένουν εν πολλοίς άγνωστες και η απόδοσή τους παρουσιάζει τις σημαντικότερες παραμορφώσεις. Ανάμεσα στα διάφορα έργα της ελληνικής παραγωγής, για τη χαρτογράφηση της αφρικανικής ηπείρου έχουν ενδιαφέρον κυρίως ο ναυτικός χάρτης του Σιδέρη του 1550, βασισμένος σε πρότυπα καταλανικά της εποχής, όπως ο Juan de la Cosa, ο Diego Ribeiro ή ο Diego Homen και, σε μικρότερο βαθμό, οι χάρτες της Αφρικής που περιλαμβάνονται στους άτλαντες του Αντωνίου από τη Μήλο. Χαρακτηριστική είναι και η απόδοση της Ερυθράς Θάλασσας με κόκκινο χρώμα. Επιπηρεασμένοι από τα πρότυπα των μεγάλων Εβραίων χαρτογράφων της Μαγιόρκας, αρκετοί Έλληνες χαρτογράφοι αντιγράφουν ακόμη και τη λευκή γραμμή στο βόρειο μέρος της Ερυθράς Θάλασσας, η οποία υπενθύμιζε το σημείο όπου τη διέσχισε ο Μωυσής.

Η χαρτογραφική απόδοση της Αμε-

ρικής στους παγκόσμιους πορτολάνους και τους άτλαντες του Σιδέρη και του Αντωνίου από τη Μήλο παραμένει αντιπροσωπευτική των διαταγών και των παλινδρομήσεων του 16ου αι. ως προς τα ζητήματα που έθετε η ανακάλυψη της νέας ηπείρου. Αρχικώς, οι απόψεις που διατυπώθηκαν ήταν οι ακόλουθες: άλλοι πίστεψαν ότι η «νέα» νήσος Hispaniola ήταν η μυθική Antilla, πράγμα που ενστερνίζεται και ο Σιδέρης στον χάρτη του του 1560. Άλλοι, όπως ο Κολόμβος, πίστεψαν ότι ήταν η ανατολική ακτή της Ασίας, άλλοι ότι ήταν ένα ακόμη, μακρινό νησί του συμπλέγματος των Καναρίων κι άλλοι ότι επρόκειτο για μία νέα ηπείρο. Ο Σιδέρης θα λάβει υπόψη του όλες τις περιπτώσεις. Στον Άτλαντα του 1562 θα παρουσιάσει την Αμερική συνδεδεμένη με την Ασία, ενώ στον Άτλαντα του 1563 θα την παρουσιάσει ως διαφορετική ηπείρο.

Πιο ευτυχής από τον Σιδέρη, τουλάχιστον ως προς τις επιλογές των προτύπων του στάθηκε ο Αντώνιος από τη Μήλο. Σε αυτό βοήθησε και το γεγονός ότι το έργο του παρήχθη κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 16ου αι., όταν πολλά από τα ζητήματα στα οποία προσέκρουσε ανεπιτυχώς ο Σιδέρης, είχαν πλέον επιλυθεί οριστικά. Ως προς τη χαρτογράφηση της αμερικανικής ηπείρου, ο Αντώνιος επιχειρεί μια ορθότερη απόδοση του βορείου τμήματος, αποφεύγοντας να θίξει το ζήτημα του αν ενώνεται ή όχι ο Νέος Κόσμος με τον Παλαιό. Επιτυχέστερη είναι ακόμη και η απόδοση των βρετανικών νησών, καθώς και εκείνη των βορείων ευρωπαϊκών περιοχών.

Η «μεσογείο-κεντρικότητα» των χαρτογραφικών ενδιαφερόντων των Ελλήνων κατασκευαστών ενισχύεται και από την παραγωγή νησολογιών του Αντωνίου από τη Μήλο. Το κύριο σώμα του νησολογίου παραμένει ο παλιός και οικείος κορμός των νησιών της Μεσογείου, στον οποίο ο Αντώνιος συχνά προσθέτει (χωρίς όμως να χαρτογραφεί) περιγραφές ορισμένων νησιών του Ινδικού Ωκεανού και της Καραϊβικής. Τα νησολόγια του Μίλλο είναι ναυτικά επαγγελματικά βοηθήματα, άκρως ενδιαφέροντα διότι παρουσιάζουν συνοπτικά τις μέσες τεχνικές γνώσεις και τα ενδιαφέροντα των ναυτικών κατά τα τέλη του 16ου αιώνα.

Όσο και αν τα στοιχεία μας επιβάλλουν να παραδεχθούμε τον καθαρά μεσογειακό χαρακτήρα της ελληνικής αναγεννησιακής χαρτογραφίας, οφείλουμε να μνημονεύσουμε εδώ μια απόπειρα ανανέωσης των πραγμάτων: στα 1542, ο Νικόλαος Σοφινός εκδίδει σε απλή ελληνική γλώσσα ένα ευσύντοπο εγχειρίδιο, που τιτλοφορείται *Περί κατασκευής και χρήσεως κρικωτού αστρολάβου*, οργάνου που, σύμφωνα με τον συγγραφέα, «χρησιμεύει γαρ πάνυ προς τε τας ωροσκοπήσεις νύκτωρ τε και μεθ' ημέραν, και προς τας λήψεις των τόπων κατά μήκος και πλάτος...».

Ο ναυτικός αστρολάβος (αρθρωτός ή κρικωτός) αποτελεί βελτίωση την οποία επέφεραν οι ποντοπόροι Πορτογάλοι κατά τα τέλη του 15ου αι. Με τη μετατροπή του παλαιού κερσαιού αστρονομικού οργάνου σε ναυτικό, κατέστη δυνατή η χρήση του αστρολάβου στις θαλασσινές συνθήκες και ο πολύτιμος υπολογισμός του στίγματος των πλοίων. Εντούτοις οι ναυτικοί της Μεσογείου δεν αισθάνθηκαν την ανάγκη να προστρέξουν σε έστω και υποτυπώδεις αστρονομικούς υπολογισμούς προκειμένου να γνωρίσουν το στίγμα τους στις δικές τους θάλασσες, και τούτο έως τα τέλη του 17ου αι. Η έκδοση του Σοφινού σε απλή γλώσσα, κατανοητή από τους Έλληνες ναυτικούς της εποχής, αποτελεί μια ενδιαφέρουσα απόπειρα εκσυγχρονισμού της ελληνικής ναυτικής τέχνης και ταυτόχρονα στήριξης της ελληνικής ναυσιπλοΐας σε περιοχές εκτός της Μεσογείου. Πράγματι, ο απαξιωμένος στην οικεία Μεσόγειο αστρολάβος, απέβαινε απαραίτητο βοήθημα μόλις ένα πλοίο ξανοιγόταν στον ωκεανό. ❁

▲ **Κρικωτός ή αρθρωτός αστρολάβος από γαλλικό εγχειρίδιο ναυπηγικής. Περιγραφή. Χάβρη, 16ος αι. (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας).**

Οι χάρτες προέρχονται από το βιβλίο του Γ. Τόλια «Οι ελληνικοί ναυτικοί χάρτες πορτολάνοι, 15ος - 17ος αιώνας», εκδ. «Ολκός», Αθήνα 1999.